

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

ЛИШЕНКО Маргарита Олександрівна

УДК 658.589:338.43.02

**МЕХАНІЗМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ЗЕРНА:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
МИХАЙЛОВА Любов Іванівна,
Сумський національний аграрний університет,
завідувач кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності та
євроінтеграції.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
КОЛОДІЙЧУК Володимир Анатолійович,
Львівський національний аграрний університет,
завідувач кафедри менеджменту
ім. проф. Є.В. Храпливого;

доктор економічних наук, доцент
ЗАЙЦЕВ Юрій Олександрович,
Центральна об'єднана податкова інспекція
Головного управління Державної фіскальної
служби в Харківській області,
начальник;

доктор економічних наук, професор
ЛАГОДІЄНКО Володимир Вікторович,
Одеська національна академія харчових
технологій, завідувач кафедри маркетингу,
підприємництва і торгівлі.

Захист відбудеться «26» квітня 2018 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.832.02 у Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських (Артема), 44, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських (Артема), 44, читальний зал.

Автореферат розісланий «26» березня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гацько А.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Виробництво та реалізація зерна традиційно залишається основним напрямом спеціалізації вітчизняних сільськогосподарських підприємств, джерелом утворення більш ніж значної частки їх доходів, формування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектора національної економіки, вирішення низки проблемних питань дотримання продовольчої безпеки та забезпечення стабільного розвитку суб'єктів сфери виробництва різної галузевої приналежності та спрямованості. В свою чергу, внутрішній ринок зерна, як середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, характеризується наявністю сформованих каналів ринкового розподілу продукції та складною побудовою конкурентних структур, що суттєво впливає на процеси повноцінної реалізації економічних інтересів товаровиробників, здійснення розширеного відтворення. Зважаючи на те, що окреме сільськогосподарське підприємство чи, навіть, їх об'єднання не може суттєво вплинути на стан ринкової кон'юнктури, структуру сформованих каналів ринкового розподілу продукції та сутнісні характеристики конкурентної ситуації для підвищення рівня економічної ефективності своєї основної діяльності, визначального значення набувають механізми, інструментарій та організаційно-управлінські процедури прийняття та реалізації рішень щодо раціоналізації поведінки підприємства на цільових ринках збуту продукції, ідентифікації товарної та цінової політики, вдосконалення управління маркетингово-збутовою діяльністю тощо. При цьому саме підвищення економічної ефективності основної діяльності сільськогосподарських підприємств залишається центральною проблемою, яка, власне, продукує складну, багатогранну та багаторівневу проблему формування та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Окреслені виклики та особливості здійснення діяльності товаровиробників обумовлюють об'єктивну необхідність теоретичного, методологічного, методичного та прикладного обґрунтування засад, основних принципів та підходів щодо побудови та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна в виробничій, комерційній та маркетинговій площинах. Останнє, в свою чергу, визначає актуальність і цільову спрямованість представленого дослідження.

Загальні теоретичні питання побудови та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств розглядалися Л. І. Абалкіним, В. Г. Андрійчуком, О. І. Гуторовим, В. Я. Месель-Веселяком, П. Т. Саблуком, В. Й. Шияном, Л. О. Мармуль, Г. М. Підлесецьким, В. С. Дієсперовим, О. Г. Шпикуляком та іншими вченими. Теоретичні та методологічні основи ефективності розвитку підприємств зерно продуктового підкомплексу, формування і функціонування елементів інфраструктури аграрного ринку, зокрема, ринку зерна висвітлювали у своїх працях вітчизняні вчені-економісти: В. І. Богачов, В. І. Бойко,

М. Я. Дем'яненко, А. Д. Діброва, Г. М. Калетнік, В. А. Колодійчук, О. О. Красноручський, А. Г. Мазур, В. В. Лагодієнко, Ю. Я. Лузан, П. М. Макаренко, Б. Й. Пасхавер, В. П. Ситник, Л. М. Худолій, В. В. Юрчишин та інші. Методологія регулювання аграрного ринку та ринкової поведінки його суб'єктів знайшла відображення у працях провідних учених, таких як В. Андрійчук, О. Бородіна, П. Гайдуцький, В. Геєць, М. Гладій, М. Дем'яненко, В. Дієсперов, С. Кваша, М. Малік, П. Макаренко, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, О. Шпикуляк, О. Шпичак. Теоретичні дослідження та практичні розробки щодо ефективності виробництва та стратегічних аспектів реформування підприємств-виробників зерна знайшли відображення у наукових працях С. С. Бакая, В. І. Бойка, Н. Г. Лобаса, П. П. Руснака, П. Т. Саблука, Л. М. Худолій, Г. В. Черевка та інших вчених. Однак, незважаючи на велику кількість теоретичних та науково-практичних розробок, недостатньо опрацьованими та обґрунтованими залишаються проблеми ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Зокрема, потребують наукового поглиблення теоретико-методологічні засади формування механізмів ефективного управління діяльністю та поведінкою сільськогосподарських підприємств на зерновому ринку, включаючи змістове наповнення компонент понятійно-категоріального апарату, виявлення та обґрунтування закономірностей та принципів ефективного функціонування підприємств-товаровиробників. Вказане визначає актуальність теми дисертації, конкретизацію обраного напрямку дослідження, його мети, завдань та предметно-об'єктної сфери.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою науково-дослідних робіт, які виконуються в Сумському національному аграрному університеті. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації було використано при виконанні науково-дослідних тем: «Механізми регулювання соціо-еколого-економічного розвитку підприємств у регіонально-галузевому вимірі» (державний реєстраційний номер 0114U001562), «Організаційно-економічне забезпечення розвитку ринку агропродовольчої продукції» (державний реєстраційний номер 0116U002755) та «Розвиток систем забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U002754), де автором досліджено організаційно-економічне регулювання зернового ринку в умовах сталого розвитку та механізми ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна за умов економічних трансформацій.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних, методологічних, методичних, прикладних та практичних засад і рекомендацій щодо формування та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств-виробників зерна на цільових ринках його збуту.

Реалізація мети дисертаційної роботи обумовила необхідність вирішення таких завдань дослідження:

– розвинути понятійно-категоріальний апарат досліджень організаційно-

економічних засад функціонування ринку зерна та його суб'єктів;

- дослідити еволюцію організаційно-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна;

- визначити структурні особливості ринку зерна та ринкової поведінки підприємств-товаровиробників;

- ідентифікувати закономірності функціонування зернового ринку та методологічні засади управління поведінкою сільськогосподарських підприємств;

- охарактеризувати показники та обґрунтувати індикатори функціонування ринку зерна;

- розвинути методичні підходи до підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна в умовах глобалізаційних викликів;

- визначити вплив світогосподарських тенденцій на виробництво зерна у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах;

- оцінити сучасний стан вітчизняних підприємств-виробників зерна;

- ідентифікувати ринкові фактори управління діяльністю сільськогосподарських підприємств-учасників зернового ринку;

- окреслити організаційні аспекти збутової діяльності вітчизняних підприємств-виробників зерна;

- визначити особливості ціноутворення сільськогосподарських підприємств на ринку зерна;

- обґрунтувати механізми управління ефективністю збутової діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна;

- ідентифікувати інструменти зниження рівня транзакційних витрат ведення бізнесу на зерновому ринку;

- обґрунтувати організаційно-виробничий інструментарій підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах;

- визначити стратегії ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Об'єктом дослідження є процес підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних, методичних і прикладних засад формування та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є класичні положення економічної теорії, фундаментальні праці та наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених з питань ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення суспільних явищ і процесів, які відбуваються в процесі здійснення основної діяльності підприємствами-виробниками зерна. Відповідно до мети і завдань дисертації застосовувались такі загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, як: монографічний (поглиблене дослідження поставлених завдань),

графічний (наочне зображення показників та їх зміни), статистичних групувань (визначаючи вплив чинників на величину урожайності, ціну реалізації зерна, рівень рентабельності), економіко-математичний (розробка пропозицій щодо підвищення ефективності виробництва та строків реалізації зерна), абстрактно-логічний (теоретичне узагальнення результатів дослідження і формулювання висновків та пропозицій), методи кореляційно-регресійного аналізу (для виявлення взаємозв'язків та взаємозалежностей). У сукупності вказані методи становлять методологічну основу виконаного дослідження.

Інформаційною базою дослідження є: законодавчі і нормативно-правові акти різних органів влади України, офіційні дані Державної служби статистики України, аналітична інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України, Департаментів агропромислового розвитку Сумської та Полтавської облдержадміністрації, управління агропромислового розвитку Буринської райдержадміністрації, статистична звітність сільськогосподарських підприємств-виробників зерна Сумської та Полтавської областей, науково-довідкові джерела з теми дослідження, наукових конференцій, рекомендації науково-дослідних установ щодо ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, а також власні аналітичні розрахунки.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій з формування та реалізації стратегій конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств. За результатами дисертаційного дослідження отримані такі положення, що містять наукову новизну та виносяться на захист:

вперше:

– обґрунтовано концепцію поєднання організаційно-економічного механізму ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна з механізмом управління ринковою поведінкою підприємства-виробника зерна, в основі якої лежить системне здійснення зрушень в маркетингових, комерційних та виробничих компонентах з використанням відповідного організаційно-управлінського інструментарію;

– визначено методологічні засади управління адаптивною поведінкою сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, які включають з'ясування закономірностей та об'єктивних процесів, створення раціональної моделі, виявлення ймовірних конфліктів і ризиків для суб'єктів ринку, розгляд результатів виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств з врахуванням характеру конкуренції на різних рівнях ринку зерна;

– обґрунтовано принципи результативності та адаптивності в поведінці підприємств-товаровиробників з урахуванням домінування інтересів торговельних посередників на ринку зерна в контексті ідентифікації структурних особливостей цільового ринку збуту продукції підприємства-товаровиробника;

удосконалено:

– інструментарій управління трансакційними витратами

сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, застосування якого передбачає запровадження процедур та алгоритмів управління собівартістю продукції, обсягами виробництва та реалізації, вдосконаленням логістичної діяльності підприємств, що доведено математичними залежностями;

– методичний підхід до ідентифікації шляхів використання виробничого, маркетингового та комерційного потенціалу, а також отримання синергічних ефектів від взаємодії цінових конкурентних переваг, раціоналізації управління обсягами виробництва та реалізації зерна й імплементації маркетингових стратегій розвитку;

– методичний підхід до оцінювання структурно-динамічних тенденцій розвитку та стану кон'юнктури цільових ринків збуту продукції сільськогосподарських-підприємств-виробників зерна в контексті створення систем підтримки стратегічних, тактичних та оперативних рішень у виробничій та комерційній площинах на основі системи інтегральних показників та індивідуальних індикаторів стану цільового ринку збуту;

– організаційно-управлінські прийоми врахування дії ринкових факторів ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, які дозволяють враховувати вплив рівня організації зберігання продукції на максимізацію реалізаційних цін та елімінування ризиків сезонного зростання пропозиції та зниження цін в системі створення цінових конкурентних переваг з превалюванням інструментів управління витратами;

– оцінку стану вітчизняних підприємств-виробників зерна шляхом співставлення трендів урожайності, рівнів питомих витрат, площ посівів зернових культур з результатами застосування конкурентних стратегій на цільових ринках зерна та обсягами отримання доходів від його виробництва та реалізації в розрізі видів продукції;

– типологію стратегій управління ефективністю функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, яка ґрунтується на співставленні оцінок виробничого, комерційного та економічного потенціалів у співвідношенні з особливостями менеджменту підприємства та передбачає виділення стратегій зростання обсягів виробництва, стратегій підвищення ціни та стратегій адаптації до викликів цільового ринку збуту;

набуло подальшого розвитку:

– організаційно-управлінські процедури вибору напрямів та каналів реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами, які ґрунтуються на ідентифікації та виборі стратегічних альтернатив підвищення рівня економічної ефективності та управління обсягами збуту продукції;

– визначення впливу світогосподарських тенденцій на процес управління обсягами виробництва зерна у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах шляхом встановлення характеристик змін частки доходів підприємств-виробників в експортних цінах та доходах підприємств-експортерів зерна;

– ідентифікація періодів становлення та розвитку вітчизняного внутрішнього ринку зерна з обґрунтуванням типології організаційно-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств-

виробників зерна на критерії сприятливості ринкових умов для повноти реалізації економічних інтересів товаровиробників;

– інструменти управління ефективністю основної діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, які ґрунтуються на використанні засобів впливу на виробничу, маркетингову та комерційну діяльність, а також забезпеченні, контролі та регулюванні їх синергічної взаємодії;

– процедури врахування сезонних цінових коливань та середньострокових тенденцій при встановленні реалізаційних цін на зерно сільськогосподарськими підприємствами на основі застосування прогностичного інструментарію підтримки прийняття управлінських рішень в сфері збуту продукції;

– наукове тлумачення дефініцій «організаційно-економічний механізм ефективного функціонування підприємства на ринку зерна» та «механізм управління ефективністю функціонування підприємства-виробника зерна на цільовому ринку» шляхом ідентифікації його складових, а саме: суб'єктів, об'єктів, інструментів, засобів та важелів впливів та взаємодій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та пропозиції, викладені в дисертаційній роботі сприятимуть ефективному функціонуванню сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Висновки та пропозиції здобувача доведені до рівня методичних розробок та рекомендовані для виробництва. Отримані результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності підприємств і організацій, на рівні головних управлінь економіки та агропромислового розвитку облдержадміністрацій та районів.

Пропозиції автора щодо застосування методичного підходу щодо оцінки механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна використовується на державному та регіональному рівнях управління при прогнозуванні зміни та стану ринкової рівноваги на аграрному ринку України та кон'юнктури світового та регіонального ринків сільськогосподарської продукції та продовольства.

Окремі наукові розробки стосовно обґрунтування механізмів ціноутворення в сільськогосподарських підприємствах та визначення ефективності збутової діяльності підприємств в контексті реалізації політики збуту зернової продукції, а також елементи концептуальних основ маркетингової стратегії розвитку зернопродуктового підкомплексу Сумщини до 2020 року були використані Департаментом агропромислового розвитку Сумської облдержадміністрації при формуванні Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки (довідка № 01-18/2187 від 20.12.2017 р.).

Пропозиції автора стосовно організаційних аспектів збутової діяльності сільськогосподарських підприємств, які впливають на підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах були використані Департаментом агропромислового розвитку Полтавської облдержадміністрації при розробці стратегії розвитку зерно продуктового під комплексу Полтавської

області до 2020 року (довідка № 01-14/115 від 06.11.2017 р.).

Авторські розробки використано відділом агропромислового розвитку Буринської районної державної адміністрації (довідка № 263/12 від 01.12.2017р.) та Буринською райдержадміністрацією Сумської області (довідка № 01-11/1853 від 27.11.2017 р.) при розробці Зведеного плану розвитку агропромислового комплексу Буринського району на 2018 рік стосовно збільшення обсягів виробництва зернових та зернобобових в сільськогосподарських підприємствах, з урахуванням територіального аспекту формування національних формувань та рекомендації із впровадження інтенсивних технологій виробництва та використання ресурсощадних технологій вирощування зернових культур, що призведе до зменшення витратної складової та підвищить ефективність функціонування аграрних підприємств на ринку зерна, а також забезпечення умов ефективної реалізації продукції, які відповідатимуть потребам населення та товаровиробників зерна, створення інформаційної підтримки щодо кооперації в зерновиробництві.

Результати дослідження прийнято до впровадження ФГ «Стеба» Буринського району Сумської області (довідка № 11-5 від 10.11. 2017 р.), ПП «Надь» Лебединського району Сумської області (довідка № 150 від 19.10.2017 р.), ФГ «Батьківщина» Краснопільського району Сумської області (довідка № 12 від 05.12.2017 р.), ФГ «Антана» Полтавської області (довідка № 256/17 від 31.10. 2017 р.), ПАФ «Гарант» Великобагачанського району Полтавської області (довідка № 47 від 06.11. 2017 р.), СТОВ «Спілка селян «Тростянець» Полтавського району Полтавської області (довідка № 14 від 30.10. 2017 р.)

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли застосування в навчальному процесі в Сумському національному аграрному університеті при розробці навчально-методичного забезпечення дисциплін «Аналіз господарської діяльності», «Аграрний маркетинг», «Економіка підприємства», «Світовий ринок товарів та послуг», «Маркетинговий менеджмент», «Маркетинг», а також при написанні курсових та дипломних робіт за спеціальністю «Маркетинг» (довідка №3017/1 від 30.10.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження автора. Винесені на захист результати наукового дослідження, які стосуються механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, отримані здобувачем особисто. Дослідження не містить матеріалів отриманих в кандидатській дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження, викладені в дисертації, доповідалися й отримали схвалення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції «Аграрний форум - 2008» (м. Суми, 2008 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні технології менеджменту: проблеми теорії і практики» (м. Харків, 2008 р.); науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 2009 р.); науковій конференції викладачів, аспірантів магістрів та студентів інституту економіки та

менеджменту Сумського НАУ «Актуальні проблеми економіки, менеджменту та права» (м. Суми, 2009 р.); науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 2010 р.); науково-практичній конференції викладачів, аспірантів, студентів Сумського НАУ (м. Суми, 2010 р.); науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів СНАУ (м. Суми, 2011 р.); науково-практичній конференції студентів, магістрантів та молодих вчених «Формування сталого розвитку аграрної економіки в умовах глобалізації» (м. Луганськ, 2012 р.); Международной научно-практической конференции молодых ученых «Молодежь и инновации - 2013» (м. Горки, Республіка Білорусь, 2013 р.); міжнародній Інтернет конференції «Інвестиційно-інноваційна складова фінансово-економічної безпеки на національному, регіональному та макрорівні в контексті сталого розвитку» (м. Київ, 2015 р.); 21-й международной научной конференции «Технологии 21 века» (м. Суми, 2015 г.); II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, 2015 р.); всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Інноваційне підприємництво - 2016: стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 2016 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.); 22-й международной научной конференции «Технологии 21 века» (м. Одеса, 2016 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки (м. Дніпро, 2017 р.); IX міжнародній науково-практичній конференції «Маркетингове забезпечення продуктового ринку», (м. Полтава, 2017 р.); 23-й международной научной конференции «Технологии 21 века» (м. Суми, 2017 р.); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна – територія можливостей для розвитку підприємництва» (м. Ірпінь, 2017 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю» (м. Полтава, 2017 р.); Ежегодной международной научно-практической Интернет-конференции «Высокие научные цели 2017» (м. Єлнать, Республіка Білорусь, 2017 р.); I міжнародній науково-практичній конференції «Маркетинг майбутнього: виклики та реалії» (м. Київ, 2017 р.); Ежегодной научной конференции «Современная научная идея» (м. Мінськ, Республіка Білорусь, 2017 р.) та інших.

Публікації. За матеріалами досліджень опубліковано 53 наукові праці (48 одноосібних), серед яких: 1 одноосібна монографія, 2 монографії у співавторстві, 1 навчальний посібник, 20 статей у наукових фахових виданнях, 5 статей у закордонних виданнях, 24 публікацій у матеріалах науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 35 ум. друк. арк., з них 32,45 ум. друк. арк. належать дисертанту.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (240 найменувань) на 24 сторінках, містить 47 таблиць і 42 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 402 сторінки комп'ютерного тексту, обсяг основного тексту складає 352 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретичні засади ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на зерновому ринку» визначено та розвинуто понятійно-категоріальний апарат досліджень організаційно-економічних засад функціонування ринку зерна та його суб'єктів, окреслено еволюцію організаційно-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств на зерновому ринку, визначено структурні особливості ринку зерна та особливості ринкової поведінки підприємств-товаровиробників.

Вивчення теоретичного базису проблеми ефективного функціонування підприємств-товаровиробників на ринку зерна потребувало уточнення, удосконалення та розвитку складових понятійно-категоріального апарату досліджень організаційно-економічних засад функціонування ринку зерна та його суб'єктів, передусім, сільськогосподарських підприємств-товаровиробників. В дослідженні визначено, що ринок зерна необхідно розглядати як складну систему обмінних, товарно-грошових та інституційних відносин, яка передбачає формування раціональних виробничо-господарських зв'язків між його суб'єктами та забезпечує отримання прибутку учасниками обмінних процесів. При цьому саме отримання прибутку підприємствами-товаровиробниками є основною метою та критерієм їх ефективного функціонування на цільовому ринку збуту зерна, якому притаманні визначені просторові, функціональні та конкурентні характеристики. В свою чергу, функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна характеризується наявністю певних організаційно-економічних умов, які безпосередньо та суттєво впливають на поведінку підприємств та визначають можливість отримання відповідних ефектів та підвищення рівнів економічної ефективності.

Другою ключовою категорією виконаного дослідження є, власне, «ефективність». Аналіз літературних джерел засвідчує, що немає одностайного погляду на те, що саме вважати ефектом або результатом діяльності, якими показниками можна його оцінити. Вивчення ключових наукових позицій дослідників дозволило визначити ефективність виробництва як комплексне поняття, яке відображає результативність, дієвість витрат, вкладених у певний вид діяльності, у співставленні до отриманих результатів. З одного боку, ефективним можна вважати таке виробництво, яке забезпечує найоптимальніше поєднання і використання економічного потенціалу, матеріально-речових, фінансових факторів та дозволяє отримати максимальний натурально-виробничий і фінансовий результати. З іншого боку, ефективність виробництва досягається при застосуванні принципу мінімізації в досягненні найвищих кінцевих результатів при найменших затратах ресурсів.

Система показників економічної ефективності повинна будуватися за такими принципами: максимально повно й точно відповідати змісту критерію ефективності, не суперечити йому; характеризувати вплив усіх чинників, котрі формують економічну ефективність виробництва, виходячи при цьому з інтересів усього агропромислового комплексу; відобразити досягнутий рівень

виробництва та рівень використання виробничих можливостей без залучення додаткових ресурсів; виявляти резерви підвищення ефективності виробництва; бути простими у використанні, передбачати публічність і можливість відкритого доступу до отримання первинної інформації; бути еластичними, тобто відображати будь-які зміни, коливання і динаміку ефективності явища, що досліджується; забезпечувати комплексність оцінки й ґрунтовність висновків. Зважаючи на розмаїття причин, що впливають на діяльність сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, диференціацію оцінок та масштабів, здійснено класифікацію аспектів, критеріїв, показників ефективності виробництва (рис. 1).

Рис. 1. Система критеріїв, показників і форм прояву ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах

Ефективність функціонування підприємств-виробників на ринку зерна залежить від якісної сировинної бази, стану виробництва, ринкової інфраструктури, платоспроможності покупців. Це свідчить про важливість стабільного розвитку їх виробництва і збуту, ефективного функціонування переробних підприємств, підвищення конкурентоспроможності. Формування організаційно-економічних умов, які забезпечують ефективне функціонування виробників зерна на ринку, є тривалим і складним процесом, що відображає галузеві, регіональні та інституціональні особливості економічних відносин, які відбуваються між підприємствами-учасниками ринку.

Ідентифікацію структурних особливостей вітчизняного ринку зерна доцільно виконувати в трьох ракурсах, а саме: структури виробництва та реалізації зерна за основними видами зернових та зернобобових культур, побудови ринкової інфраструктури та характеристик і типології конкурентних

структур ринку. При цьому основний вплив на ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств-виробників зерна здійснюють фактори, які лежать в площині інфраструктури ринку та його конкурентної побудови, адже структура виробництва продукції є вже наслідком прийнятих рішень з підвищення ефективності їх діяльності.

Дослідження інфраструктури вітчизняного ринку зерна дозволили систематизувати її у спосіб, представлений на рис. 2.

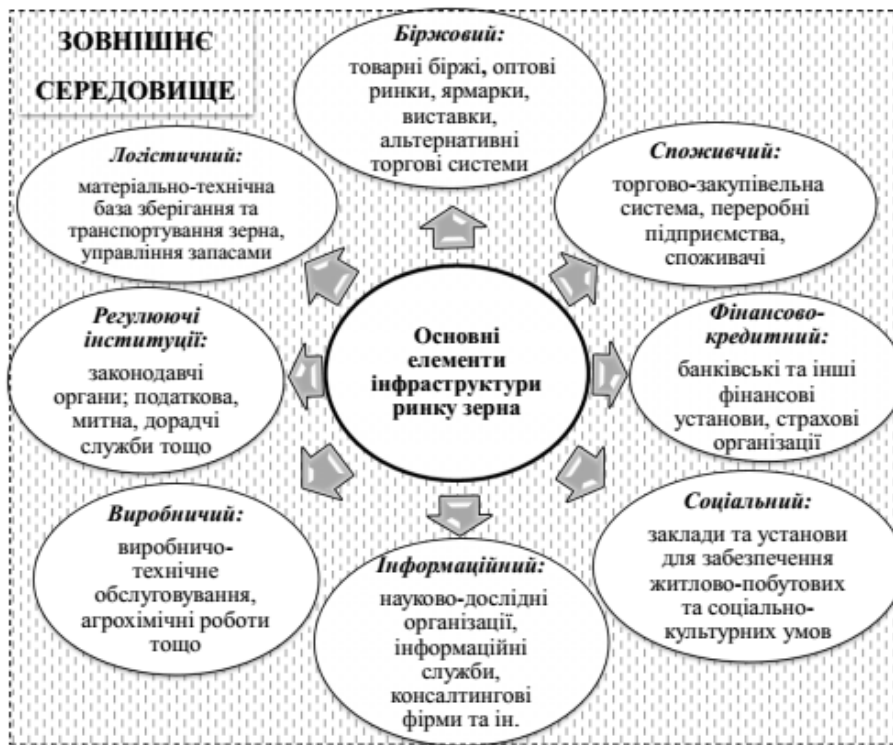

Рис. 2. Основні характеристики інфраструктури продуктового ринку

Встановлено, що важливим напрямом подальшого розвитку матеріально-технічної бази зернового виробництва є будівництво елеваторно-складських ємностей, будівництво швидкокомтованих силосних та бункерних металевих сховищ, що забезпечують високий ступінь механізації і автоматизації виробничих процесів. Зберігання зерна виробниками у власних і орендованих сховищах дасть змогу протягом року підтримувати певний рівень пропозиції зерна і не допускати монополізації його запасів посередницькими фірмами, ліквідації перепон на шляху руху товарних потоків зерна на території України. Це дасть можливість виробникам зерна і торговельним посередникам в різних регіонах України конкурувати при продажу і купівлі зерна на оптових ринках і біржах. Наявність необхідних об'ємів ємностей елеваторів, хлібоприймальних пунктів і реалізаційних баз також дозволить створювати страхові, резервні та інші види запасів зерна і зернопродуктів.

Суттєва роль має відводитися організації транспортування зерна та зернопродуктів до місця призначення залізничним, автомобільним та водним транспортом. Адже сільськогосподарські підприємства стикаються з відносно високими тарифами на транспортування. Розвиток інфраструктури ринку зерна залежить також від виробничо-технічного обслуговування сільськогосподарських підприємств. Невисокий рівень розвитку виробничої

інфраструктури зернового ринку України, а саме – низька якість наявних потужностей для зберігання зерна в країні, високі тарифи на послуги елеваторів і хлібоприймальних пунктів за відсутності сучасних зерноскладищ у більшості сільськогосподарських товаровиробників, змушують їх продавати зерно за відносно низькими цінами. Ускладнюють становище висока собівартість залізничних перевезень зернових, дефіцит вагонів-хоперів, нерозвиненість інфраструктури портів для швидкого експорту надлишків зерна у високоврожайні роки.

В результаті вивчення інфраструктури ринку зерна її деталізована схема визначена у представленій на рис. 3 спосіб.

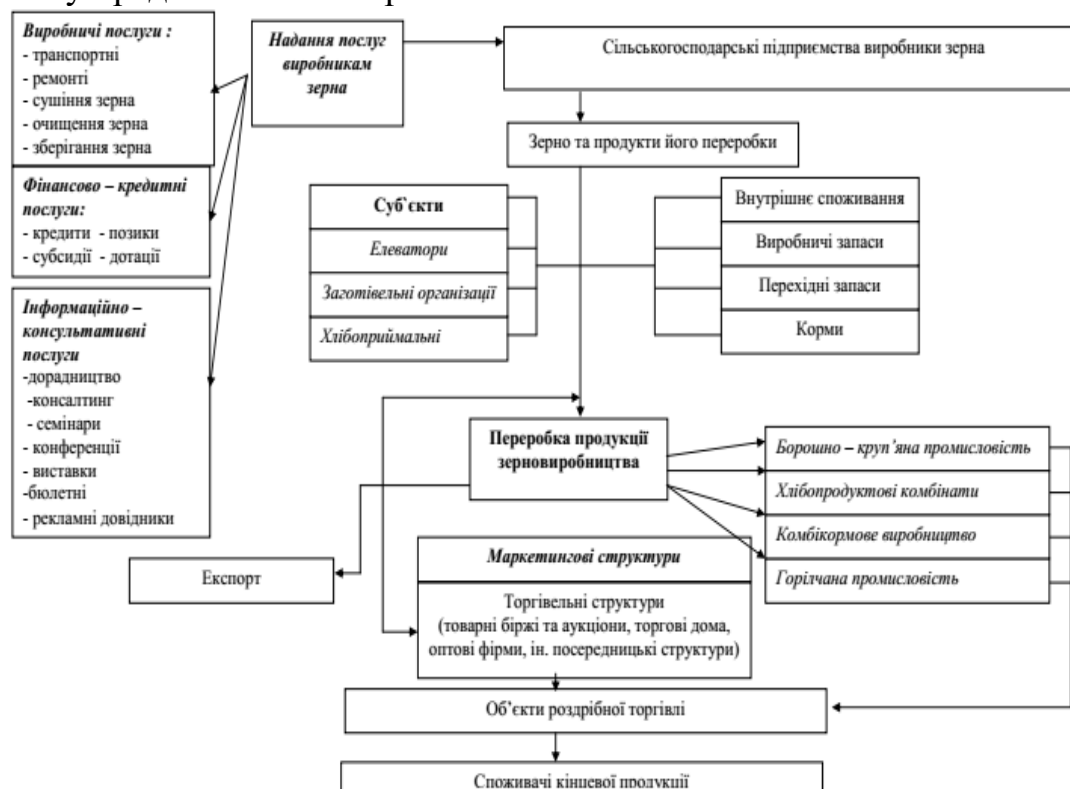

Рис. 3. Схема інфраструктури внутрішнього ринку зерна та ідентифікація місця сільськогосподарських підприємств в її структурі

Складність конкурентних структур цільових ринків збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами визначається побудовою, довжиною та особливостями функціонування каналів ринкового розподілу продукції. Дослідження показали, що на рівні взаємодії аграрних підприємств з першими посередниками, які здійснюють торговельно-закупівельну діяльність конкурентну структуру більшості цільових ринків зернової продукції сільськогосподарських підприємств можна представити як ринки олігопсонії або, в деяких випадках, монопсонії. На більш високих рівнях маркетингової інфраструктури ринку конкурентні структури модифікуються в олігополію та, іноді, наближаються до моделі досконалої конкуренції. Вказане обумовлене суттєвою диференційованістю концентрації та ефективності функціонування капіталу сільськогосподарських підприємств та підприємств сфери оптової торгівлі зерном, а отже рівнем їх ринкової влади.

Аналітичні дослідження еволюції організаційно-економічних умов

функціонування сільськогосподарських підприємств-виробників зерна на цільових ринках збуту дозволили виділити періоди становлення та розвитку ринку, визначення яких характеризується суттєвою зміною вказаних умов на критерії повноти реалізації економічних інтересів підприємств-товаровиробників, а саме періоди: становлення ринку (1991-1994 рр.), посилення позицій переробних підприємств (1994-1999 рр.), первинної концентрації виробництва зерна (1999-2002 рр.), посилення позицій торговельних посередників (2002-2005 рр.), інтеграції торговельних посередників (2005-2007 рр.), превалювання інтересів торговельних посередників та експортерів (з 2007 р. до теперішнього часу). При цьому встановлено, що повнота реалізації економічних інтересів сільськогосподарських підприємств, ступінь їх об'єктивної здатності до здійснення розширеного відтворення з настанням кожного нового періоду знижувались. Наразі саме ризик різкого зниження обсягів виробництва продукції, а отже і скорочення обсягів товарообігу не дає торговельним посередникам продовжити процес пригнічення реалізації економічних інтересів товаровиробників, хоча характеристики та рівень їх ринкової влади вже тривалий час є достатнім для цього.

У другому розділі **«Методологія підвищення ефективності функціонування підприємств-учасників ринку зерна»** визначено закономірності функціонування зернового ринку та методологічні засади управління поведінкою сільськогосподарських підприємств, охарактеризовано показники та обґрунтовано індикатори функціонування зернового ринку, удосконалено методичні підходи до дослідження проблеми функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна в умовах глобалізаційних викликів.

У дослідженні узагальнено методологічні засади дослідження ринкових відносин та ідентифіковані їх складові через призму підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на зерновому ринку. Встановлено, що методологію управління ефективністю діяльності підприємств-товаровиробників на ринку зерна доцільно виконувати в наступних ракурсах. По-перше, через з'ясування закономірностей та об'єктивних процесів, які відбуваються на зерновому ринку, розгляд цих особливостей у межах певних наукових концепцій і методів; створення раціональної моделі ринку зерна, яка дає змогу обґрунтовувати теоретичні та методичні положення щодо використання ринкових тенденцій для підвищення ефективності його суб'єктів, виконувати розробки стратегій розвитку, здійснювати прогнозування можливих процесів та явищ на ринку. По-друге, через виявлення ймовірних конфліктів і ризиків для суб'єктів ринку зерна, надавши пріоритетності економічній доцільності та підвищенню ефективності використання ринкових принципів з огляду на дотримання правових норм та змін організаційно-правових засад діяльності підприємств-учасників комерційних процесів на ринку. По-третє, через розгляд результатів виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств як матеріальної та об'єктної основи ринку, органічне поєднання маркетингових досліджень з моніторингом

виробничого та комерційного потенціалу підприємств-товаровиробників, що дає змогу забезпечити стабільний розвиток суб'єктів та нейтралізувати негативний вплив ринкових факторів та викликів, які ними створюються.

При цьому особливе місце в методології управління ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств займають маркетингові дослідження, як найбільш розвинутий інструмент формування інформаційної бази систем підтримки управлінських рішень. Встановлено, що маркетингові дослідження зернового ринку включають вивчення та прогнозування співвідношення попиту і пропозиції на ньому, обчислення ємності ринку, аналізу поведінки споживачів і конкурентів, прогнозування можливих показників реалізації продукції, оцінювання конкурентного середовища. Кількісне дослідження зернового ринку передбачає застосування різноманітних методів (рис. 4).

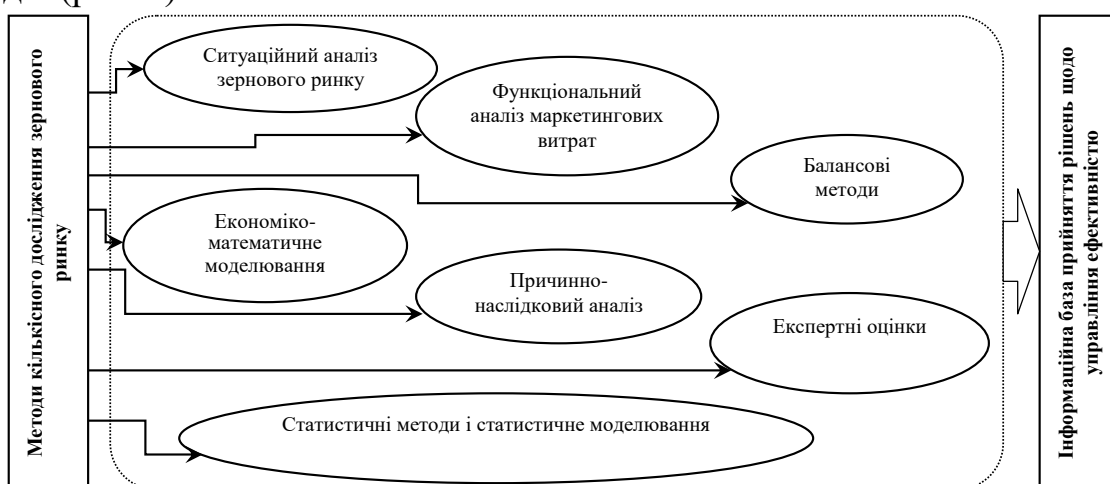

Рис. 4. Методи кількісного дослідження ринку зерна

Дослідження функціонування внутрішнього ринку зерна дозволили з'ясувати неоднорідність конкурентної ситуації на різних рівнях маркетингової інфраструктури даного ринку. При цьому, якщо на рівні товаровиробника та першого посередника, тобто на найнижчому рівні маркетингової інфраструктури ситуація є наближеною до олігопсонії, а при розгляді локальних ринків, навіть, монопсонії, то на більш високих рівнях маркетингової інфраструктури внутрішній ринок аграрної продукції є олігопсонічним. Зважаючи на те, що структура систем ринкового розподілу зерна включає три рівні, а фактично вся вироблена продукція наразі розподіляється через «інші» канали, тобто шляхом продажу суб'єктам сфери обігу продукції, які є торговельними посередниками, ефективність та повнота фінансування ними обігових коштів аграрних товаровиробників стає чи не єдиним значущим джерелом забезпечення відтворювальних процесів в аграрному секторі економіки. Таким чином, вивчення особливостей функціонування суб'єктів маркетингової інфраструктури внутрішнього ринку аграрної продукції та характеристик їх взаємодії з товаровиробниками складає основу опрацювання заходів, що спрямовані на гармонізацію відносин учасників ринку та підвищення результативності його функціонування для економіки держави, в цілому.

Встановлено, що саме товарний принцип є визначальним для формування

та використання систем ринкового розподілу продукції сільськогосподарськими підприємствами-виробниками зерна. Безумовно, ключовим критерієм повноти та досконалості реалізації економічних інтересів є ефективність, як інтегральна категорія, що ілюструє ступінь реалізації основної мети провадження виробничо-комерційної діяльності. При цьому процес формування рівня економічної ефективності поточної діяльності товаровиробника пов'язаний зі ступенем домінування інтересів посередника в структурі певної системи розподілу продукції. Нажаль, на ринку зерна домінуюче положення займають суб'єкти сфери обігу, що формує описану конкурентну побудову цільових ринків збуту продукції підприємств-виробників зерна.

В дослідженні застосовано методичні підходи та прийоми прогнозування кон'юнктури та їх імплементації в системах підтримки прийняття стратегічних та тактичних рішень в управлінні конкурентоспроможністю, обсягами виробництва продукції та провадженням цінової політики в дослідженні обґрунтовано принципи та засоби здійснення адаптивної поведінки сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Вказане дозволило визначити необхідні алгоритми та процедури генерування, прийняття та реалізації управлінських рішень з огляду на підвищення рівня економічної ефективності та елімінування й уникнення ринкових ризиків при провадженні організаційно-управлінських заходів у сферах виробництва та збуту. При цьому доведеним виявилось превалювання саме адаптаційної концепції управління основною діяльністю сільськогосподарських підприємств-виробників зерна в сучасних умовах.

Доведено, що за існуючих структурних характеристик цільових ринків збуту продукції сільськогосподарських підприємств-виробників зерна ключовим важелем їх ефективного функціонування є формування та реалізація цінових конкурентних переваг. На практиці існує три шляхи створення конкурентних переваг підприємства маркетинговими засобами: послабити свого конкурента, удосконалити себе, змінити саме ринкове середовище. Оптимальним варіантом для аграрних підприємств є самовдосконалення. Послаблення конкурентів неможливе, через їх велику кількість, а існування ринкового середовища аграрних підприємств зумовлене безліччю суб'єктивних та об'єктивних факторів, і його зміна, якщо і можлива, то вимагатиме великої кількості ресурсних затрат. В свою чергу, їх створення передбачає зміни у виробничій, комерційній та маркетинговій площинах з огляду на рівень розвитку потенціалу підприємства.

Встановлено, що основними глобалізаційними факторами, що формують кон'юнктуру вітчизняного зернового ринку є: рушійні фактори глобалізації (природно-кліматичні і економічно-географічні відмінності, що зумовлюють спеціалізацію країн і викликають розвиток і поглиблення взаємозв'язків між ними; розвиток логістичних систем; наростання відкритості ринків і міжнародних відносин; прискорення темпів технологічних нововведень і виведення винаходів на ринок); гальмуючі фактори глобалізації (втручання держав в економіку і політика протекціонізму; коливання обмінних валютних курсів; політичні конфлікти; релігійні обмеження; ключові фактори глобалізації:

інтернаціоналізація; етика; підприємництво; ділові комунікації).

У третьому розділі «Структурно-динамічні тенденції функціонування ринку зерна та їх вплив на поведінку підприємств-товаровиробників» ідентифіковано вплив світогосподарських тенденцій на виробництво зерна у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах, виконано оцінку сучасного стану вітчизняних підприємств-виробників зерна, ідентифіковано вплив ринкових факторів на управління діяльністю сільськогосподарських підприємств-учасників зернового ринку.

У 2014 році Україна вийшла на друге місце в світі за обсягами експорту зернових культур після США і на перше місце в світі за темпами зростання продуктивності зернового господарства. При цьому аграрний сектор національної економіки перетворився на драйвера розвитку експортного потенціалу, адже Україна стабільно посідає місця в десятці найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, передусім, зерна в світі. Втім, сільськогосподарські підприємства-товаровиробники лишаються усуненими від повноцінної участі в розподілі доходів від експорту, а тенденції концентрації виробництва свідчать про наявний потенціал подальшого посилення ринкових позицій крупних експортерів та агрохолдінгів, які функціонують в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Найбільші компанії-експортери зерна у 2016/17 маркетинговому році

Експортери пшениці	Частка, %	Експортери кукурудзи	Частка, %	Експортери ячменю	Частка, %
«Нібулон»	7,6	«Кернел»	7,3	«Гранум Інвест»	13,1
«Кернел»	7,4	«Нібулон»	6,9	«Нібулон»	10,1
«Каргілл»	5,3	ADM	3,5	ДПЗКУ	8,0
ДПЗКУ	5,0	«Європа-Транс ЛТД»	2,9	«Кернел»	7,1
«Бунге Україна»	3,5	ДПЗКУ	2,9	ADM	6,0
Інші	71,1	Інші	76,4	Інші	55,6

Пшениця є основним зерном не тільки в Україні, а й у світі. Обсяги її виробництва мають сталу тенденцію до зростання. За прогнозами Міністерства сільського господарства США (USDA), світове виробництво пшениці у 2015–2016 МР становило понад 734 млн т. Збільшенню виробництва сприяє утримання врожайності на відносно високому рівні. Упродовж останніх трьох сезонів вона не опускалася нижче 3,3 т/га. При цьому площа збирання культури збільшилася порівняно з попереднім сезоном на 2,3 млн га та досягла майже 225 млн га (рис. 5).

Минулого зернового сезону Україна зайняла п'яте місце серед лідерів світового експорту пшениці. До того ж, нарощує свою присутність на азіатських ринках, потіснивши в цьому географічному сегменті Канаду та країни ЄС. За цей період поставки української пшениці на зовнішні ринки порівняно з попереднім сезоном збільшилися на половину.

Аналіз торгівлі з ЄС слід розглядати в контексті торгових преференцій і динаміки використання квот на безмитне постачання зернових культур. Так, у 2016-му квота на постачання кукурудзи – 400 тис. тонн – була використана за перший тиждень року.

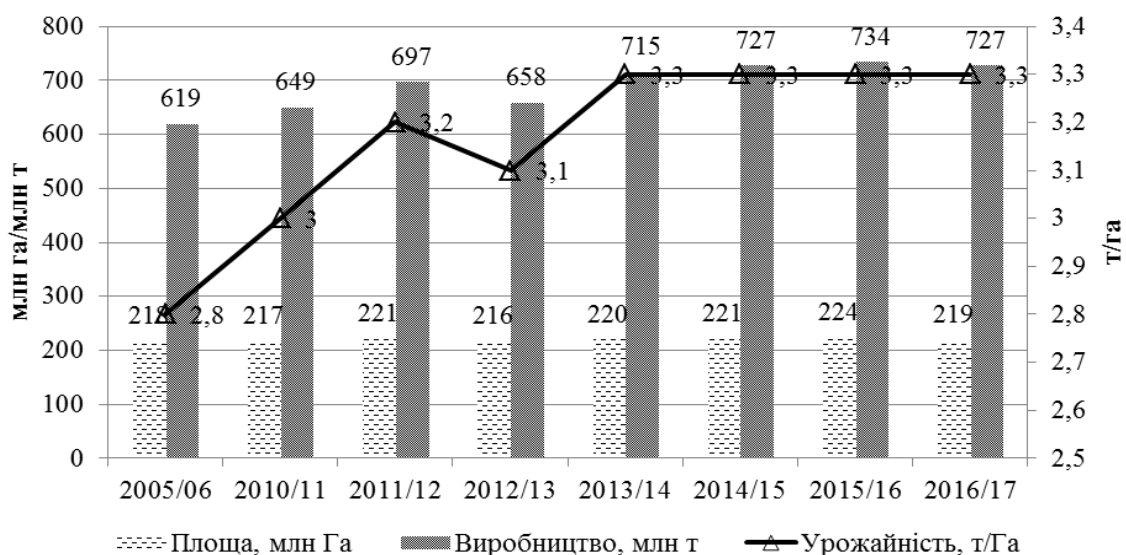

Рис. 5. Динаміка світового виробництва пшениці

Натомість квота на постачання ячменю – 250 тис. тонн – станом на середину травня була використана лише на 6% (14,3 тис. тонн). Лише квота по пшениці (950 тис. тонн, у тому числі борошно) використовувалася упродовж тривалого періоду й до кінця травня була вибрана практично повністю (на 99%, або 942,7 тис. тонн) (рис. 6).

49% від загальної пропозиції зерна постачається на експорт

Рис. 6. Розподіл основних зернових культур в Україні, млн. тонн

Щодо перспектив розвитку українського зернового ринку, слід зазначити, що серед основних тенденцій на ринку слід виділити збільшення валового збору зерна за останніх 5 років в середньому на 30% в порівнянні з попереднім п'ятирічним періодом. Це говорить про наявність потенціалу розвитку галузі, який розкривається по мірі впровадження нових технологій і підвищення культури агровиробництва. З урахуванням світових тенденцій до 2018 року за сприятливих агрокліматичних умов Україна зможе вирощувати близько 60 млн. тонн зерна. При цьому близько 32 млн. тонн урожаю може складати кукурудза, що значно підвищить експортний потенціал вітчизняного аграрного

сектору.

За існуючих умов основним завданням інституційного регулювання ринку зерна полягає у створенні сприятливих умов для експорту (для стабілізації ринку зерна виключною перевагою в майбутньому є одержання від ЄС квот на поставку пшениці) та виконання зобов'язань щодо вилучення частини надлишкової пропозиції через закупівельні операції Аграрного фонду. У 2016 р. під зерновими культурами по Україні було зайнято близько 14,3 млн га (55% загальної посівної площі). Посівна площа під урожай 2016 р. склала 14401 тис. га, що на 2,3% менше ніж в 2015 р. Як показало вирівнювання, що в середньому за рік площа під зерновими скорочується на 40 тис. га. (рис. 7).

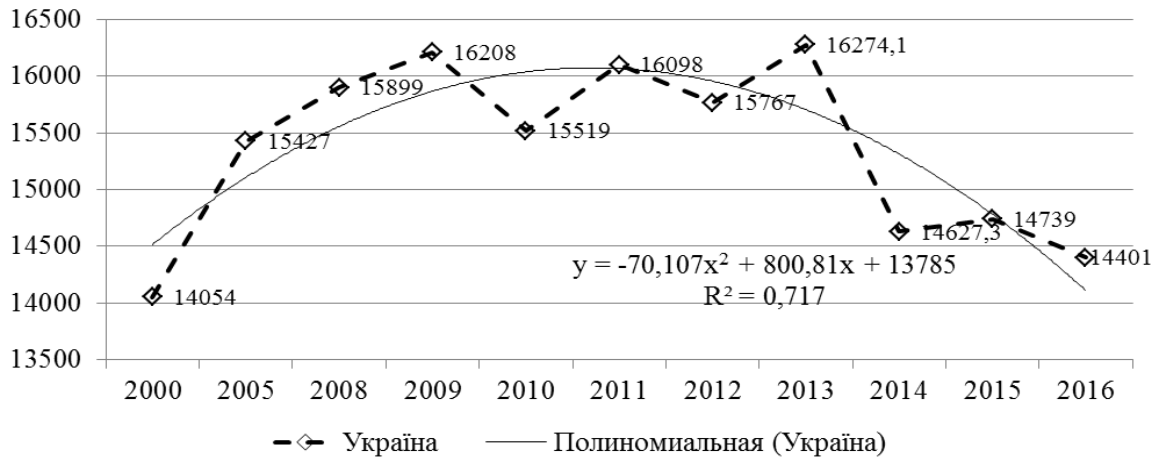

Рис. 7. Динаміка посівних площ зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах України, тис. га

Аналіз посівних площ в розрізі видів продукції дозволив встановити, що озимі зернові займають 7178 тис. га (49,8% в структурі посівних площ зернових та зернобобових) та ярі зернові – 7223 тис. га (50%). Варто зауважити, що урожайність основних культур в Україні, незважаючи на стабільне зростання в останні роки, як і раніше, відстає від урожайності в більшості розвинутих країн. Зокрема, згідно з даними асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» темпи приросту врожайності в Україні повторюють світові тенденції 10-річної давності. За останні п'ять років урожайність кукурудзи в Україні зросла з 4,5 до 6,05 т/га, соняшнику – з 1,5 до 1,92 т/га, ріпаку – з 1,5 до 2,4 т/га. Однак такі показники спостерігалися у Європі в 2000–2005 роках. Основною причиною такого розвитку є повільні темпи використання сучасних технологічних підходів, високопродуктивних сортів та гібридів насіння. При цьому потенціал урожайності пшениці в Україні використаний на 42%, ячменю – на 36%, кукурудзи – на 49%. Урожайним видався 2016 р., коли показники урожайності зросли по всіх видах зернових. Коливання урожайності зернових та зернобобових культур як у цілому по країні, так і по областях, які викликають відповідні коливання величини валового збору зернових, пов'язані зі зміною економічних умов господарювання, складними погодно-кліматичними умовами, низькою якістю посівного матеріалу, використанням старих низьковрожайних сортів зернових культур, недостатнім використанням мінеральних та органічних добрив і засобів захисту рослин, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням.

Під впливом коливання урожайності та інших чинників нестабільною є рентабельність зернового виробництва в цілому. Дані рис. 8 та табл. 2 свідчать про коливання рівня рентабельності зерна від 43,1% у 2015 році до 1,5 % у 2013 році.

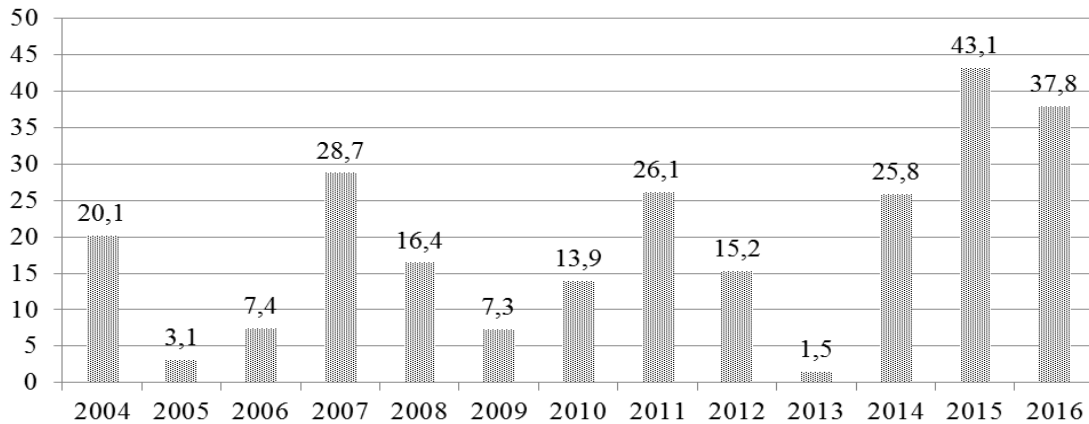

Рис. 8. Динаміка рівня рентабельності зернових та зернобобових, %

Розрахунки показали, що середня ціна реалізації за останні 5 років зросла більше ніж в 2 рази, тоді як собівартість 1 ц збільшилася на 76%. В результаті чого рівень рентабельності зростає і в 2016 році становить 37,8%, що на 5,3 п. в. менше ніж в 2015 році, однак на 36,3 п. в. більше порівняно з 2013 роком.

Вочевидь досить істотними є розбіжності в рівнях собівартості 1 ц основних сільськогосподарських культур по окремих підприємствах. Таку ситуацію можна пояснити: специфікою господарювання окремих підприємств; різними обсягами виробництва продукції; значними відхиленнями фактичних витрат від нормативних при вирощуванні сільськогосподарських культур, що виникають у ході виконання основних обсягів робіт у скорочені агротехнічні періоди і потребують ретельного дотримання технології та бюджету витрат; залежність вирощування культур від зрошування земель; правильність ведення обліку, як правило витрати на виробництво у підприємствах, в обробітку яких незначна кількість землі (до 100 га) не обліковується, тощо.

Підвищення економічної ефективності зернового виробництва передбачає збільшення виробництва і підвищення якості зерна, забезпечення більшої сталості зернового господарства і ефективного використання його виробничих ресурсів. Зростання виробництва зерна залежить від двох чинників: від можливості розширити площу посіву і від рівня інтенсивності сільського господарства. За своєю природою зернові потребують континентального клімату, тому площі під ними порівняно обмежені і не можуть розширюватись необхідними темпами, у зв'язку із чим основна увага приділяється підвищенню врожайності зернових культур. Тому основним напрямком дальшого розвитку зернового господарства є інтенсифікація виробництва зерна з метою підвищення урожайності на основі внесення оптимальної кількості органічних і мінеральних добрив, розширення посівів високоврожайних сортів і гібридів, впровадження комплексної механізації, інтенсивних та індустріальних технологій, застосування прогресивних форм організації і оплати праці з урахуванням кінцевого результату. Одним із напрямів інтенсифікації зернового господарства – це вдосконалення технології вирощування зернових культур.

**Середні ціни, індекси цін реалізації та рівень рентабельності
виробництва та реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах
України в 2012-2016 рр.**

Показники	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Середні ціни реалізації 1 ц, грн	154,7	129,49	181,3	285,7	338,1
Собівартість виробництва 1 ц зерна, грн.	121,3	106,28	119,3	179,0	213,0
Рівень рентабельності виробництва та реалізації зерна, %	15,2	1,5	25,8	43,1	37,8

Основні напрями вдосконалення в зерновому виробництві наступні: оптимізація режиму живлення рослин шляхом внесення необхідної кількості добрив чітко по нормах і строках на запрограмовану урожайність; використання високоврожайних сортів і гібридів зернових культур, стійких до вилягання, хвороб і шкідників; застосування найбільш раціональних схем розміщення рослин по кращих попередниках в системі сівозмін, які дають змогу ефективного використовувати землю і техніку; скорочення кількості агротехнічних заходів на основі їх суміщення в комбінованих агрегатах; поточне виконання операцій в межах окремих технологічних стадій; застосування інтегрованих систем захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів; своєчасне та якісне виконання всіх технологічних операцій на основі комплексної механізації виробництва; раціональне використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Важливим напрямом більш ефективного використання виробничого потенціалу є підвищення рівня агротехніки і якості виконуваних робіт. В сучасних умовах отримують поширення спеціалізовані сівозміни короткої ротації та зростання частини зернових культур до 70-75%. При цьому оптимальною площею озимої пшениці слід вважати таку, яка забезпечить розташування культури по найбільш сприятливих попередниках, що сприятиме збільшенню врожаю на 20-25%. При цьому чорні та зайняті пари, як попередники озимих культур повинні становити 40-50 %. Решту озимини краще розташовувати по зернобобовим і багаторічним травам на один укіс. Врожайність зернових багато в чому залежить від якості насіння. Посів лише кондиційним насінням дає змогу скоротити їх втрату і підвищити урожайність зернових культур на 20-25%. Також підвищенню урожайності сприяє посів насінням вищих репродукцій (еліта та 1 репродукція). Врожайність збільшується на 15-20 % в порівнянні з урожайністю на полях де застосовувалося насіння другої та нижче репродукції. Важливою умовою отримання високих, стабільних урожаїв зернових культур – проведення агротехнічних прийомів в оптимальні строки.

Одним з важливих факторів підвищення ефективності виробництва зерна є раціональне застосування добрив. На їх долю припадає 50-60% одержуваних приростів урожаю. За результатами досліджень встановлено, що за рахунок внесення добрив озима пшениця може забезпечувати 41% приросту урожаю, ячмінь 49%. При правильному використанні всіх перерахованих факторів рівень

економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах суттєво підвищиться.

У четвертому розділі «Механізми управління маркетингом та збутом продукції сільськогосподарських підприємств на ринку зерна» визначено організаційні аспекти збутової діяльності підприємств-виробників зерна, особливості ціноутворення сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, обґрунтовано механізми управління ефективністю збутової діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Не дивлячись на суттєвий вплив факторів формування кон'юнктурних характеристик ринку, політики державного регулювання доходів аграрних товаровиробників та виробничих факторів на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, остання залежить і від якості реалізації процедур управління їх виробничо-комерційною діяльністю. Об'єктивною обставиною, що пояснює цей процес є те, що ринкові відносини утворюють складну систему, яка є середовищем взаємодії учасників ринку, від поведінки яких суттєвою мірою залежить успішність їх діяльності. Суб'єктивною обставиною є дія ситуативної складової формування кон'юнктури, яка також частково виступає як наслідок реалізації маркетингової політики окремих учасників ринку.

Ціноутворення в сільському господарстві є складною проблемою, що зумовлене особливостями галузі щодо періоду виробництва, середовища відтворення благ і ресурсів, задіяних у даному процесі. Наявність обґрунтованої системи ціноутворення є умовою продовольчої безпеки, адже ціновий механізм є головним у регулюванні відносин між виробниками, заготівельниками, переробними підприємствами, торгівлею і державою, а також служить стабілізуючим чинником розвитку сільськогосподарського виробництва. Дослідження показали, що ціна реалізації та обсяг реалізації обернено пропорційно залежать один від одного, тобто при збільшенні обсягу реалізації спостерігається скорочення ціни, через насиченість ринку продукцією, а також знаходяться під впливом дії сезонних факторів (рис. 9).

Однією з проблем нестабільної прибутковості підприємств-виробників є цінова ситуація на ринку зерна, яка в свою чергу характеризується різнонаправленою зміною ціни реалізації. Об'єктивна ціна має відшкодовувати виробнику еквівалент затрат авансованого у виробництво капіталу, тобто вартість суспільно-необхідної праці для продукування визначеного блага. Останнім часом темпи росту собівартості перевищують темпи росту ціни, тому отриманий ефект не є достатнім для відтворення. Проведений аналіз цін на продукцію основних видів зернових та зернобобових культур дає підстави стверджувати, що є факт постійної нестабільності цін. Крім того, 90% зерна реалізується в липні-грудні і лише 10% у січні-червні. Відповідно концентрація пропозиції в другому півріччі призводить до значного падіння цін в цей період. Дослідження показали, що вплив ринку на ефективність виробництва здійснюється через обсяги реалізації і ціну. При обсягах реалізації продукції, що перевищують попит, ціни на ринку встановлюються найнижчі, або мають тенденцію до зниження. Мінімальна пропозиція характеризується найвищими цінами на зерно і практично стабільним попитом протягом року.

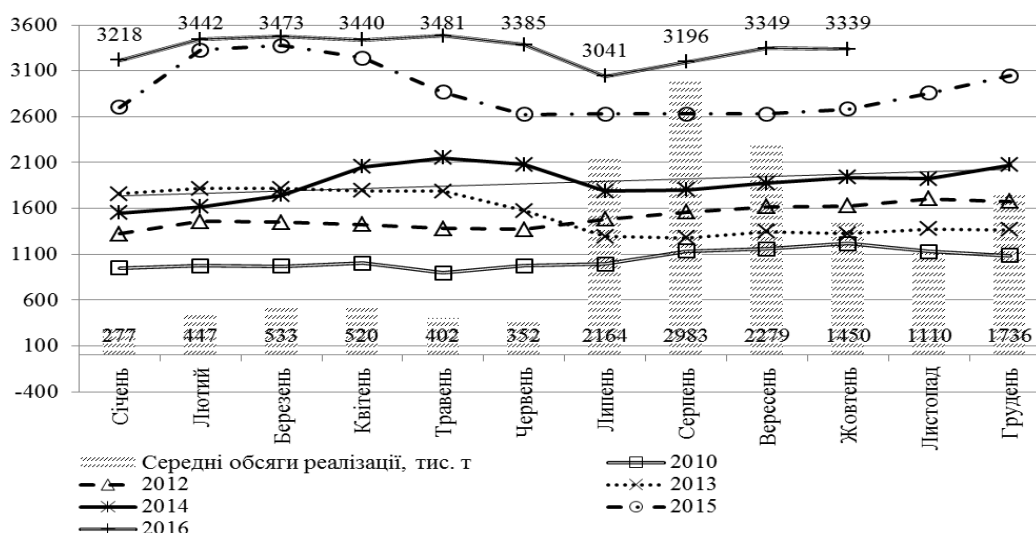

Рис. 9. Сезонні коливання цін та обсягів реалізації зерна пшениці сільськогосподарськими підприємствами в Україні в 2010–2016 рр.

В дослідженні розвинуто процедури прийняття рішень щодо встановлення реалізаційних цін на зерно, в основі застосування яких лежить використання прогностичного інструментарію. Здійснена систематизація та розвиток останнього ґрунтується на системному застосуванні регресійних моделей для визначення очікуваних рівнів цін цільового ринку збуту. При цьому перспективи підвищення економічної ефективності діяльності підприємств-виробників зерна на внутрішньому ринку оцінюються як позитивні.

У п'ятому розділі «Розвиток механізмів та інструментарію управління ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна» обґрунтовано інструментарій зниження рівня трансакційних витрат ведення бізнесу на зерновому ринку, організаційно-виробничі інструменти підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах, а також стратегії ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

При проведенні дослідження встановлено, що критичним для здійснення процесу підвищення економічної ефективності виробництва та реалізації зерна, а також створення стійких конкурентних переваг є управління трансакційними витратами, передусім, непродуктивною їх складовою. Виконане за допомогою побудови кореляційних моделей встановлення зв'язку між виділеними факторами та рівнем трансакційних витрат дозволило встановити, що рівень трансакційних витрат на 95% пов'язаний зі зміною обсягів реалізації, та на 99% – зі зміною собівартості реалізованої продукції і лише на 3,6% пов'язаний зі зміною якості готової продукції та 3,2% – зі зміною коефіцієнта фінансової стабільності (табл. 3).

Трансакційні витрати виникають в зв'язку з недосконалістю ринкового механізму. Підвищення ефективності управління трансакційними витратами на сільськогосподарських підприємствах полягає в імплементації таких інструментів: оптимізації обсягу реалізації продукції та собівартості реалізованої продукції, підвищення ефективності нематеріальних активів, зниження концентрації позикового капіталу, підвищення фінансової незалежності сільськогосподарських підприємств від зовнішніх ризиків. Будь-яка логістична функція є джерелом

витрат, які спричиняють видозміну матеріального потоку, що набуває форму готової продукції у процесі проходження логістичними ланцюгами.

Таблиця 3

Встановлення взаємозв'язку внутрішніх факторів на транзакційні витрати

Групи факторів за тіснотою зв'язку	Фактори	Коефіцієнт кореляції (r)	Коефіцієнт детермінації (R ²)
Зв'язок дуже сильний	Обсяг реалізації	0,962	0,951
	Собівартість реалізованої продукції	0,995	0,991
Зв'язок помірний	Рівень використання нематеріальних ресурсів	0,412	0,236
	Коефіцієнт фінансової незалежності	0,586	0,536
	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	-0,586	0,456
Зв'язок слабкий	Продуктивність праці	0,126	0,089
	Рівень якості готової продукції	0,155	0,036
	Коефіцієнт фінансової стабільності	-0,125	0,032

Виконані дослідження дозволили ідентифікувати елементну структуру, архітектуру та архітектоніку організаційно-економічного механізму ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства на ринку зерна (рис. 10).

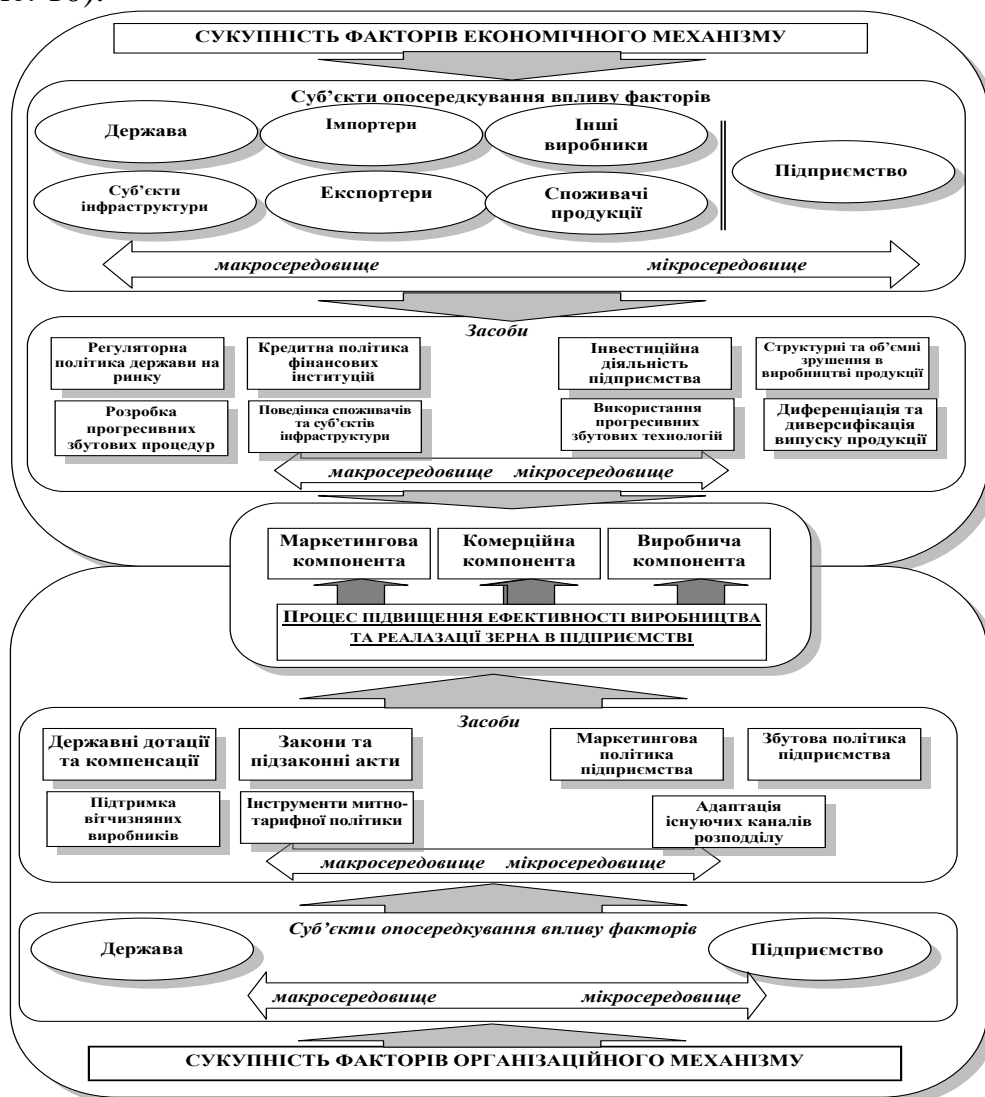

Рис. 10. Організаційно-економічний механізм ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства на ринку зерна

Вказаний механізм є впорядкованою сукупністю суб'єктів, об'єктів, зв'язків, засобів, інструментів та важелів впливу компонент та факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на формування ефектів від виробництва та реалізації продукції.

Окремого розгляду потребує механізм управління ефективністю та забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства на цільовому ринку зерна (рис. 11).

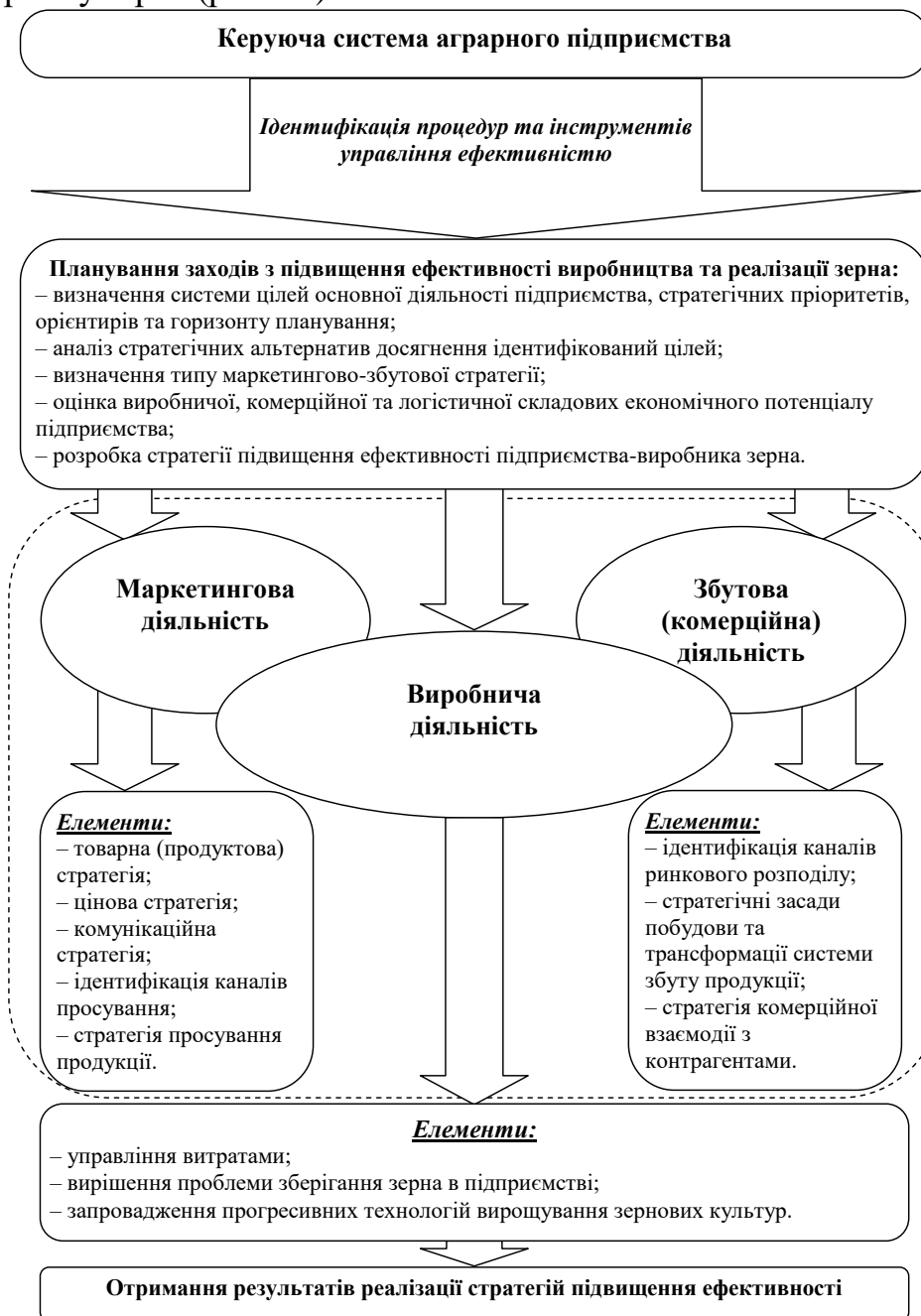

Рис. 11. Механізм управління ефективністю функціонування сільськогосподарського підприємства-виробника зерна

Під останнім ми розуміємо систему інструментів, важелів та засобів впливу керуючої системи, як суб'єкта управління на його об'єкт, в якості якого виступає процес формування ефектів від здійснення діяльності. Розмежування вказаних механізмів здійснюється на критерії суб'єктності процесу формування економічних ефектів та процесу управління ефективністю.

Ідентифікація параметрів утворення синергічних ефектів при одночасному та системному застосуванні заходів, орієнтованих на підвищення ефективності у виробничій, маркетинговій та комерційній діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна дозволили формалізувати алгоритми та інструментарій стратегічного управління функціонуванням аграрних підприємств.

До пріоритетних інструментів стратегічного управління ефективністю в даному контексті слід відносити: застосування прогресивних технологій вирощування зернових культур, орієнтованих на зниження питомих виробничих витрат за рахунок підвищення урожайності; активізацію комунікаційної взаємодії з іншими суб'єктами цільового ринку, сегментування цільових ринків збуту різних видів продукції та раціоналізацію ринкового позиціонування підприємств та їх продукції, а також зміну позиції підприємства структурі освоєних каналів ринкового розподілу продукції з метою максимізації цін реалізації. Вказаний інструментарій знаходить своє застосування в генеруванні та реалізації відповідних деталізованих стратегій управління ефективністю.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретично-методологічні, методичні та прикладні засади, а також розроблено практичні рекомендації щодо вирішення важливої наукової проблеми формування та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. За результатами дослідження зроблено висновки теоретичного, методологічного і науково-прикладного характеру:

1. Визначення економічної та організаційної сутності процесів формування ефективності основної діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна та управління ними з боку менеджменту підприємств дозволили розглянути механізми ефективного функціонування суб'єкта економічних відносин на цільовому ринку збуту його продукції в двох ракурсах, які передбачають ідентифікацію дефініцій «організаційно-економічний механізм ефективного функціонування підприємства на ринку зерна» та «механізм управління ефективністю функціонування підприємства-виробника зерна на цільовому ринку». При цьому розмежування вказаних понять здійснюється на критерії суб'єктності процесу формування економічних ефектів та процесу управління ефективністю. В свою чергу, організаційно-економічний механізм ефективного функціонування підприємства-виробника зерна на ринку визначається, як сукупність суб'єктів, об'єктів, зв'язків, засобів, інструментів та важелів впливу компонент та факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на формування ефектів від виробництва та реалізації продукції. Під механізмом управління ефективністю ми розуміємо впорядковану сукупність інструментів, важелів та засобів впливу керуючої системи, як суб'єкта управління на його об'єкт, в якості якого виступає процес формування ефектів від здійснення діяльності.

2. Аналітичні дослідження еволюції організаційно-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств-виробників зерна на цільових ринках збуту дозволили виділити періоди становлення та розвитку ринку, визначення яких характеризується суттєвою зміною вказаних умов на

критерії повноти реалізації економічних інтересів підприємств-товаровиробників, а саме періоди: становлення ринку (1991-1994 рр.), посилення позицій переробних підприємств (1994-1999 рр.), первинної концентрації виробництва зерна (1999-2002 рр.), посилення позицій торговельних посередників (2002-2005 рр.), інтеграції торговельних посередників (2005-2007 рр.), превалювання інтересів торговельних посередників та експортерів (з 2007 р. до теперішнього часу). При цьому встановлено, що повнота реалізації економічних інтересів сільськогосподарських підприємств, ступінь їх об'єктивної здатності до здійснення розширеного відтворення з настанням кожного нового періоду знижувались. Наразі саме ризик різкого зниження обсягів виробництва продукції, а отже і скорочення обсягів товарообігу не дає торговельним посередникам продовжити процес пригнічення реалізації економічних інтересів товаровиробників, хоча характеристики та рівень їх ринкової влади вже тривалий час є достатнім для цього.

3. Проведена ідентифікація особливостей конкурентної побудови цільових ринків збуту зерна, виробленого сільськогосподарськими підприємствами, дозволила встановити, що вітчизняний ринок зерна має дуалістичну за рівнями та стадіями ринкового розподілу продукції конкурентну структуру. Так, на рівні «товаровиробник – перший посередник» ринок зерна є олігопсонічним, а на рівні «перший посередник - експортер» та «перший посередник – переробне підприємство» він є олігополістичним. Вказана ситуація обумовила обґрунтованість принципів результативності та адаптивності при здійсненні ринкової поведінки підприємств-товаровиробників, адже суттєво вплинути на стан цільового ринку збуту за окреслених умов сільськогосподарське підприємство не може.

4. На основі розроблення та систематизації методичних підходів та прийомів прогнозування кон'юнктури та їх імплементації в системах підтримки прийняття стратегічних та тактичних рішень в управлінні конкурентоспроможністю, обсягами виробництва продукції та провадженням цінової політики в дослідженні обґрунтовано принципи та засоби здійснення адаптивної поведінки сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Вказане дозволило визначити необхідні алгоритми та процедури генерування, прийняття та реалізації управлінських рішень з огляду на підвищення рівня економічної ефективності та елімінування й уникнення ринкових ризиків при провадженні організаційно-управлінських заходів у сферах виробництва та збуту. При цьому доведеним виявилось превалювання саме адаптаційної концепції управління основною діяльністю сільськогосподарських підприємств-виробників зерна в сучасних умовах.

5. Запропоновано та апробовано методичний підхід до оцінювання структурно-динамічних тенденцій розвитку та стану кон'юнктури цільових ринків збуту продукції сільськогосподарських-підприємств-виробників зерна, який ґрунтується на використанні інтегральних показників та індивідуальних індикаторів стану ринку. До складу вказаних показників віднесено низку індикаторів кон'юнктури та інтегральний показник стану цільового ринку збуту певного виду зернової продукції. Використання зазначеної системи показників та індикаторів створює аналітичну основу вибору деталізованих стратегій

ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

6. Доведено, що за існуючих структурних характеристик цільових ринків збуту продукції сільськогосподарських підприємств-виробників зерна ключовим важелем їх ефективного функціонування є формування та реалізація цінових конкурентних переваг. В свою чергу, їх створення передбачає зміни у виробничій, комерційній та маркетинговій площинах з огляду на рівень розвитку потенціалу підприємства. Застосування комплексного підходу до оцінювання виробничого, маркетингового та комерційного потенціалу на основі поєднання статистичних, розрахунково-конструктивних та експертних методів дозволило кількісно оцінити можливості товаровиробників щодо застосування відповідних стратегій підвищення ефективності та належним чином класифікувати досліджені підприємства.

7. Виконані під час встановлення характеристик змін частки доходів підприємств-виробників в експортних цінах та доходах підприємств-експортерів зерна показники продемонстрували, що питома вага доходів сільськогосподарських підприємств не перевищує 40 % експортної ціни, при чому вказана тенденція зберігається вже протягом десяти років. Крім того, фактично відсутніми лишаються дієздатні механізми переливу капіталу зі сфери обігу продукції в сферу її виробництва, що не сприяє здійсненню підприємствами-товаровиробниками розширеного відтворення авансованого капіталу. Співставлення цінових трендів цін фактичних угод з реалізації зерна зі світовими цінами свідчить про наявність випереджувального реагування внутрішнього ринку на зміни цін на світовому ринку. З одного боку, це є ознакою високої гнучкості політики вітчизняних зернотрейдерів, а з іншого, використання ними існуючих структурних особливостей внутрішнього ринку для повноцінної реалізації своїх економічних інтересів не на користь підприємств-виробників зерна.

8. Порівняння та співставлення трендів урожайності, рівнів питомих витрат, площ посівів зернових культур з результатами застосування конкурентних стратегій на цільових ринках зерна та обсягами отримання доходів від його виробництва та реалізації в розрізі видів продукції дозволило встановити, що зерно озимої пшениці продовольчих кондицій залишається основним видом продукції, який формує понад 50 % доходів підприємств зернового напряму спеціалізації. В свою чергу, протягом 2012-2014 років суттєво з 12,7 % до 42,3 % підвищився рівень рентабельності виробництва та реалізації зерна кукурудзи, що спричинило збільшення площ посівів під вказаною культурою, обсягів її виробництва та, відповідно, зниження рівня її рентабельності в 2015-2016 рр.

9. Обґрунтування шляхів реагування на дію ринкових факторів ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна дозволило удосконалити організаційно-управлінські прийоми застосування інструментів управління витратами, які спрямовані на створення цінових конкурентних переваг за рахунок максимізації цін реалізації на основі використання сезонних коливань, а також формування стійких переваг за рахунок зниження витрат та, відповідно, зростання повноти реалізації виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств-виробників зерна.

10. В дослідженні обґрунтовані процедури вибору напрямів та каналів

реалізації зерна, які доцільно застосовувати в менеджменті збутової діяльності. При цьому враховувалися такі значимі для реалізації вказаних процедур фактори, як стабільність каналу, прийнятність рівня цін реалізації для забезпечення належного для здійснення розширеного відтворення, а також організаційно-управлінські перспективи диверсифікації каналів розподілу продукції підприємства в процесі управління його збутової діяльності для стабілізації його фінансово-економічного стану. Використання розрахунково-конструктивного методу для обґрунтування зазначених заходів та здійснення монографічних досліджень діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна дозволили встановити, що найбільш прийнятною комбінацією каналів розподілу є поєднання прямого збуту переробним підприємствам та реалізація довгострокових угод з крупними зернотрейдерами.

11. Вивчення особливостей управління збутовою діяльністю сільськогосподарських підприємств дозволило визначити виключне значення інформаційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень, особливо, тактичних та оперативних. Відповідно, в дослідженні розвинуто процедури прийняття рішень щодо встановлення реалізаційних цін на зерно, в основі застосування яких лежить прогностичний інструментарій. Здійснена систематизація та розвиток останнього ґрунтується на системному застосуванні регресійних моделей для визначення очікуваних рівнів цін цільового ринку збуту.

12. Обґрунтована концепція поєднання організаційно-економічного механізму ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна з механізмом управління ринковою поведінкою підприємства-виробника зерна. При цьому на основі встановлення параметрів реагування процесу формування ефектів від здійснення виробничо-комерційної діяльності на ринку зерна ідентифіковані послідовності здійснення маркетингових, комерційних та виробничих зрушень.

13. Врахування в процесі управління ефективністю основної діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна особливостей функціонування основних каналів ринкового розподілу продукції обумовило удосконалення системи інструментів управління витратами на основі запровадження процедур та алгоритмів зниження рівня трансакційних витрат шляхом трансферту ризиків та витрат на транспортування і зберігання продукції до торговельних посередників. Конфігурація вказаної системи ґрунтується на здійсненні заходів зі створення та використання сільськогосподарськими підприємствами власних потужностей зі зберігання продукції, а також на побудові договірної взаємодії з покупцями на основі трансферту витрат та ризиків, пов'язаних з транспортуванням та зберіганням зерна, за межі відповідальності підприємства-товаровиробника та зосередженні стратегічних зусиль на створенні цінових конкурентних переваг за рахунок зниження питомих витрат на виробництво продукції.

14. Ідентифікація параметрів утворення синергічних ефектів при одночасному та системному застосуванні заходів, орієнтованих на підвищення ефективності у виробничій, маркетинговій та комерційній діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна дозволили формалізувати алгоритми та інструментарій стратегічного управління функціонуванням аграрних

підприємств. До пріоритетних інструментів стратегічного управління ефективністю в даному контексті слід відносити: застосування прогресивних технологій вирощування зернових культур, орієнтованих на зниження питомих виробничих витрат за рахунок підвищення урожайності; активізацію комунікаційної взаємодії з іншими суб'єктами цільового ринку, сегментування цільових ринків збуту різних видів продукції та раціоналізацію ринкового позиціонування підприємств та їх продукції, а також зміну позиції підприємства структурі освоєних каналів ринкового розподілу продукції з метою максимізації цін реалізації.

15. Обґрунтовано виділення стратегій зростання обсягів виробництва, стратегій підвищення ціни та стратегій адаптації в системі стратегічного менеджменту ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. В основу зазначеної типології покладено співставлення результатів моніторингу економічного потенціалу підприємств, зокрема, його виробничої та комерційної складових з урахуванням особливостей менеджменту конкретного підприємства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Лищенко М. О. Механізм формування ринку зерна за умов економічних трансформацій/ М. О. Лищенко // «Перспективи розвитку ресурсного потенціалу аграрних формувань за умов економічних трансформацій»: монографія; під ред. Строченко Н. І., Терещенко С. І. – Суми. – 2015. – С. 111-129. *(особистий внесок полягає в обґрунтуванні взаємодії підприємств-товаровиробників з торговельними посередниками)*

2. Лищенко М. О., Макаренко Н. О. Організаційно-економічне регулювання зернового ринку в умовах сталого розвитку // Ринкова адаптація та економічна безпека сільськогосподарських підприємств: монографія / за наук. ред. Жмайлова В. М., Данька Ю. І., Шумкової О. В. // – Суми, «Сумський національний аграрний університет», 2018, С.101-124. *(особистий внесок полягає в обґрунтуванні систем реагування підприємств на регуляторні впливи)*

3. Лищенко М.О. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: наукові основи, стан, перспективи / М.О. Лищенко// Монографія. – Буринь: ПП «Буринська районна друкарня», 2018. – 324 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

4. Лищенко М. О. Моделювання економічної ефективності виробництва зерна на рівні регіону/ М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент. – 2008. – Вип. 4(28). – С. 65-69.

5. Лищенко М. О. Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах / М. О. Лищенко // Збірник наукових статей Харківського національного економічного університету: Серія: «Управління розвитком». – Вип.18 - 2008. – С. 105-110.

6. Лищенко М. О. Формування та функціонування регіонального зернового ринку / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Фінанси і кредит. – 2008. – № 2 (25). – С. 277-282.

7. Лищенко М. О. Економічні аспекти виробництва зерна на регіональному

рівні / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Фінанси і кредит. – 2009. – Вип. № 2(27).- С. 292-297.

8. Лищенко М. О. Витрати, дохідність і цінова конкурентоспроможність виробництва жита сільськогосподарськими підприємствам Сумської області / М. О. Лищенко // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 256: В 10 т. – Т. IX. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 2147-2155.

9. Лищенко М. О. Теоретичні аспекти вивчення резервів скорочення собівартості та підвищення ефективності виробництва зерна // [Електронний ресурс] / М.О. Лищенко // Ефективна економіка. – 2010. - № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

10. Лищенко М. О. Маркетингова стратегія регіонального ринку зерна / М. О. Лищенко // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 260 -: В 6 т. – Т. 4. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – С. 1020 -1025.

11. Лищенко М. О. Особливості формування інфраструктури аграрного ринку // М. О. Лищенко, І. М. Онопрієнко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент. – 2010. – Вип. 9/1(43). - С.111-116. *(особистий внесок полягає в ідентифікації впливу рівня розвитку інфраструктури на ефективність виробництва та збуту зерна в аграрних підприємствах)*

12. Лищенко М. О. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва Сумщини / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Фінанси і кредит. – 2011. – Вип. № 1.- С. 276-283.

13. Лищенко М. О. Проблеми обліку та аналізу витрат і виходу продукції рослинництва / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Фінанси і кредит. – 2011. – Вип. № 2. – С.152-157.

14. Лищенко М. О. Основні тенденції розвитку виробництва зерна в Сумській області / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Фінанси і кредит. – 2012. – Вип. № 1(32) - С. 304-311.

15. Лищенко М. О. Недоліки та переваги розвитку ринку сільськогосподарської продукції в Україні та світі [Електронний ресурс] / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. – Сер. «Економіка і менеджмент» / Сумський НАУ. – Суми, 2013. – Вип. 6(57). – С. 44-51.

16. Лищенко М. О. Шляхи підвищення ефективності виробництва готової продукції [Електронний ресурс] / М. О. Лищенко, М. О. Тверезовська // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. – Сер. «Економіка і менеджмент» / Сумський НАУ. – Суми, 2013. – Вип. 12 (58). – С. 96-104. *(особистий внесок полягає в ідентифікації якісних конкурентних переваг зерна, яке виробляється в сільськогосподарських підприємствах)*

17. Лищенко М. О. Ресурсоощадні технології вирощування зернових як фактори підвищення урожайності в сільськогосподарських підприємствах/ М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту: науковий журнал. – Сер. «Фінанси і кредит». – Суми, 2013. – Вип. 2 – С. 169-178.

18. Лищенко М. О. Тенденції розвитку та ефективність виробництва зерна/ М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту: науковий журнал. – Сер. «Фінанси і кредит». – Суми, 2014.- №1- С.84-91.

19. Лищенко М. О. Шляхи вдосконалення обліку готової продукції на

підприємстві / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту: науковий журнал. – Сер. «Фінанси і кредит». – Суми, 2014.- №1.- С.41-49.

20. Лищенко М. О. Особливості формування цін на зерновому ринку/ М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту: науковий журнал. – Сер. «Економіка і менеджмент» / Сумський НАУ. – Суми, 2015. – Вип. 8(65) – С. 106-112.

21. Лищенко М. О. Основні проблеми розвитку ринку зерна та методи підвищення ефективності його виробництва/ М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. – Сер. «Економіка і менеджмент» / Сумський НАУ. – Суми, 2015. – Вип. 5(64) – С. 37-45.

22. Лищенко М. О. Імплементация принципів маркетингової орієнтації збутової діяльності аграрних підприємств / М. О. Лищенко // Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал. – Сер. «Економіка і менеджмент» / Сумський НАУ. – Суми, 2015 – 2017. – С. 144-153.

23. Лищенко М. О. Аналіз економічної ефективності каналів збуту продукції рослинництва у фермерському господарстві / М. О. Лищенко// Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку» / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. – Одеса. – 2017. - Випуск 5. – С. 102-107.

***Статті у зарубіжних виданнях та вітчизняних виданнях,
які включені до міжнародних наукометричних баз:***

24. Lyshenko M. O. Problems of development of the grain market of Ukraine / M. O. Lyshenko // International periodic scientific journal «Scientific World Journal», Issue №14, Volume 1. - Yolnat PE, Minsk, Belarus . – November 2017.- P.113-116.

25. Lyshenko M. O. Foreign economic prospects for grain market development / M. O. Lyshenko // International periodic scientific journal «Scientific World Journal», Issue №15, Volume 4. - Yolnat PE, Minsk, Belarus . – December 2017.- С. 47-50.

26. Lyshenko M. O. Indicators of efficient functioning of agricultural enterprises on the market of grain / M. O. Lyshenko // «The scientific heritage». - Budapest, Hungary. – 2017. - №18 (18). - P.2. – С. 23-26.

27. Lyshenko M.O., Mikhailova L.I. Influence of foreign economic policy of the countries of world producers of agricultural products in the grain market of Ukraine / M.O. Lyshenko, L.I. Mikhailova// Modern engineering and inovative technologies. – 2017. - № 2 - P. 141-148. (*авторський внесок полягає в обґрунтуванні впливу світогосподарських тенденцій на ціноутворення на внутрішньому ринку зерна*)

28. Lyshenko M.O. Features of grain supply in agricultural enterprises/ M.O. Lyshenko // The scientific heritage». - Budapest, Hungary. – 2018. - №20 (20). - P.2. – С. 12-14.

В інших виданнях:

29. Лищенко М.О. Пошук каналів реалізації як одна із проблем організації ринку зернових / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Аграрний форум - 2008». – (15-18 жовтня 2008 р, Суми, Україна). – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – С. 158-159.

30. Лищенко М.О. Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах/ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні технології менеджменту: проблеми теорії і практики». - Харків, 23- 24 жовтня 2008р. – С. 158.

31. Лищенко М.О. Сучасний стан і перспективи розвитку зернового ринку Сумської області / Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (20-29 квітня 2009 року).–В 3 т./ Т.1. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2009. – С.11.

32. Лищенко М.О. Фактори, що впливають на ефективність виробництва зерна / Матеріали наукової конференції викладачів, аспірантів магістрів та студентів інституту економіки та менеджменту Сумського НАУ «Актуальні проблеми економіки, менеджменту та права» (17-18 листопада 2009 року).[Електронний ресурс].- Суми. - С.141.

33. Стан зернового ринку та проблеми його функціонування/ Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (квітень 2010 року). [Електронний ресурс].- Суми. - С. 25.

34. Лищенко М.О. Основні тенденції розвитку світового ринку зерна // Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів, студентів Сумського НАУ (28-29 жовтня 2010року). – Суми Видавництво «Довкілля», 2010. – С.165.

35. Лищенко М.О. Можливі шляхи покращення фінансового стану підприємства: матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів СНАУ (20-29 квітня 2011 року). [Електронний ресурс] / М.О. Лищенко // Том 1. ННІ економіки і менеджменту. – 2011.– С.366.

36. Лищенко М.О. Фактори забезпечення конкурентоспроможності зерна //Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та молодих вчених «Формування сталого розвитку аграрної економіки в умовах глобалізації» 13-14 грудня 2012 року/ За ред.. В.Г. Ткаченко. - Луганськ: ЛНАУ, «Ноулідж», 2013. – С. 207-208.

37. Лищенко М. О. Інноваційні пріоритети розвитку зерновиробництва в Україні / Матеріали міжнародної Інтернет конференції «Інвестиційно-інноваційна складова фінансово-економічної безпеки на національному, регіональному та макрорівні в контексті сталого розвитку» 20 березня 2015 року Київський університет технологій і дизайну/ Режим доступу: <http://www.knutd.com.ua/our-publication/533/683/6839/>

38. Лищенко М. О. Фінансове планування як захід покращення ефективності використання фінансових ресурсів/ Технологии 21 века. Сборник тезисов по материалам 21-й международной научной конференции (8-10 сентября 2015г.). – Ч.2. _ г.Сумы: СНАУ, 2015.- С.112.

39. Лищенко М. О. Ціна як один із факторів підвищення конкурентоспроможності зерна / Матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет–конференції «Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства» , 19-20 березня 2015 року - Тернопіль: Крок, 2015.- С. 291-293.

40. Лищенко М.О. Кластеризація як форма інтеграції фінансових ресурсів в зернове господарство / Матеріали II Міжнародної науково-практичної Інтернет–конференції «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва», 20-21 жовтня 2015 року – м. Тернопіль: Крок, 2015. –С.293-296.

41. Лищенко М.О Інноваційна складова формування цін на зерно в умовах кризи/ Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Інноваційне підприємство - 2016: стан та перспективи розвитку» (29-30 березня 2016 року),

Київ, КНЕУ. Режим доступу: <https://plus.google.com/101507334527510921269>

42. Лищенко М.О. Актуальні проблеми розвитку зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах / Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки», 12-13 квітня 2016 р., м. Дніпропетровськ, Національна металургійна академія України. – С. 428-433.

43. Лищенко М.О. Особливості застосування моделі оцінювання маркетингової діяльності підприємства / Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: Збірник наукових статей за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції (13 – 14 квітня 2017 р.). Частина 1. – Дніпро: Національна металургійна академія України, 2017.- С.502-510.

44. Шляхи вдосконалення порядку здійснення капітальних інвестицій/ Технологии 21 века. Сборник тезисов по материалам 22-й международной научной конференции (12-17 сентября 2016г.). – Ч.2. г.Сумы: СНАУ(Одеса), 2016.- С. 136.

45. Лищенко М.О. Особливості розвитку світового ринку зерна /IX Міжнародна Науково-практична конференція «Маркетингове забезпечення продуктового ринку », 28 квітня 2017 року, м. Полтава, Полтавська державна аграрна академія. – С.84-86.

46. Лищенко М.О. Шляхи покращення збутової діяльності сільськогосподарського підприємства / Технологии 21 века. Сборник тезисов по материалам 23-й международной научной конференции (5-10 сентября 2017г.). – Ч.2. г. Сумы: СНАУ, 2017.- С. 84-87.

47. Лищенко М.О. Особливості формування інтегрального показника збалансованості маркетингового комплексу/ Україна – територія можливостей для розвитку підприємництва: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [Економічні перспективи підприємництва в Україні], (26–27 жовтня 2017 р., м. Ірпінь) : у 2 ч. Ч. 1. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2017. – 662 с. – (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 101). - С 540-543.

48. Лищенко М.О. Особливості маркетингового ціноутворення на ринку зерна / Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю» 26 жовтня 2017 року. – Полтава : ПДАА, 2017. – С. 341-343.

49. Лищенко М.О. Маркетингові ризики на зерновому ринку /I Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція Маркетинг майбутнього: виклики та реалії: Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 жовтня 2017 р.) / Навчально науковий інститут менеджменту та підприємництва ДУТ. – Київ: Державний університет телекомунікацій, 2017.- С.105-106.

50. Лищенко М.О. Принципи управління ефективністю вирощування зернових в сільськогосподарських підприємствах/ Технологии 21 века. Сборник тезисов по материалам 23-й международной научной конференции (сентябрь 2017г.). – Ч.2. г.Сумы: СНАУ(Одеса), 2017.- С.113-115.

51. Lyshenko M.O. Problems of development of the grain market of Ukraine / Ежегодная научная конференция «Современная научная идея». - г. Минск, Р. Беларусь, 25-30 октября 2017г. - Режим доступу: www.sworld.education.

52. Lyshenko M.O. Foreign economic prospects for grain market development/Ежегодная международная научно-практическая Интернет-

конференція «Высокие научные цели '2017» / г. Елнать, Р. Беларусь, 26-30 декабря 2017г. Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-b217/business-sectors-of-the-economy-b217/29881-b217-039>

53. Лищенко М. О. Маркетинг в малому бізнесі. Теоретичні основи: навч. - метод. посібник / Н. О.Макаренко, М. О.Лищенко. – ПП «Буринська районна друкарня», 2018 – 104 с. *(особистий внесок полягає в розробці маркетингових інструментів підвищення економічної ефективності)*

АНОТАЦІЯ

Лищенко М. О. Механізми ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Харків, 2017.

Дисертація присвячена вирішенню важливої наукової проблеми формування та функціонування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. В роботі розвинуто понятійно-категоріальний апарат досліджень організаційно-економічних засад функціонування ринку зерна та його суб'єктів. Досліджено еволюцію організаційно-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Визначено структурні особливості ринку зерна та ринкової поведінки підприємств-товаровиробників. Ідентифіковано закономірності функціонування зернового ринку та методологічні засади управління поведінкою сільськогосподарських підприємств. Охарактеризовано показники та обґрунтувати індикатори функціонування ринку зерна. Розвинуто методичні підходи до підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна в умовах глобалізаційних викликів. Визначено вплив світогосподарських тенденцій на виробництво зерна у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах. Виконано оцінку сучасного стану вітчизняних підприємств-виробників зерна. Ідентифіковано ринкові фактори управління діяльністю сільськогосподарських підприємств-учасників зернового ринку. Окреслено організаційні аспекти збутової діяльності вітчизняних підприємств-виробників зерна. Визначено особливості ціноутворення сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Обґрунтовано механізми управління ефективністю збутової діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Ідентифіковано інструменти зниження рівня трансакційних витрат ведення бізнесу на зерновому ринку. Обґрунтовано організаційно-виробничий інструментарій підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах. Визначено стратегії ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Ключові слова: механізм, ринок зерна, ринкова поведінка підприємства, ефективність, конкуренція, стратегія розвитку.

АННОТАЦИЯ

Лыщенко М. О. Механизмы эффективного функционирования

сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна: теория, методология, практика. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 - экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). - Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенко, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена решению важной научной проблемы формирования и функционирования механизмов эффективного функционирования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна. В работе развито понятийно-категориальный аппарат исследований организационно-экономических основ функционирования рынка зерна и его субъектов. Исследована эволюция организационно-экономических условий функционирования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна. Определены структурные особенности рынка зерна и рыночного поведения предприятий-товаропроизводителей. Идентифицированы закономерности функционирования зернового рынка и методологические основы управления поведением сельскохозяйственных предприятий. Охарактеризованы показатели и обоснованы индикаторы функционирования рынка зерна. Разработаны методические подходы к повышению эффективности функционирования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна в условиях глобализационных вызовов. Определено влияние мирохозяйственных тенденций на производство зерна у отечественных сельскохозяйственных предприятий. Выполнена оценка современного состояния отечественных предприятий-производителей зерна. Идентифицированы рыночные факторы управления деятельностью сельскохозяйственных предприятий-участников зернового рынка. Определены организационные аспекты сбытовой деятельности отечественных предприятий-производителей зерна. Определены особенности ценообразования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна. Обоснованы механизмы управления эффективностью сбытовой деятельности сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна. Идентифицированы инструменты снижения уровня транзакционных издержек ведения бизнеса на зерновом рынке. Обоснованы организационно-производственный инструментарий повышения эффективности производства зерна в сельскохозяйственных предприятиях. Определены стратегии эффективного функционирования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна.

Ключевые слова: механизм, рынок зерна, рыночное поведение предприятия, эффективность, конкуренция, стратегия развития.

SUMMARY

Lyshenko M. O., Mechanisms of Agricultural Enterprises Effective Operating on Grain-Market: the Theory, Methodology and Practice. - Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of economic sciences, specialty 08.00.04 - economics and management of enterprises (by economic activity). - Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture, Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to solving an important scientific problem of the formation and functioning of mechanisms of effective functioning of agricultural enterprises in the grain market. The conceptual-categorical apparatus of researches of organizational and economic principles of functioning of the grain market and its subjects is developed in this work. The evolution of organizational and economic conditions for the functioning of agricultural enterprises in the grain market is investigated. The structural features of the grain market and market behavior of commodity producers are determined. The regularities of the functioning of the grain market and the methodological principles of agricultural enterprise behavior management are identified. Characterized indicators and grounded indicators of the functioning of the grain market. Methodological approaches to increasing the efficiency of agricultural enterprises functioning on the grain market in the context of globalization challenges are developed. The influence of world economic tendencies on grain production in domestic agricultural enterprises is determined. The estimation of the current state of domestic enterprises-producers of grain is fulfilled. Identified market factors for managing the activities of agricultural enterprises participating in the grain market. The organizational aspects of sales activity of domestic enterprises-producers of grain are outlined. The peculiarities of pricing of agricultural enterprises in the grain market are determined. The mechanisms of management of the efficiency of marketing activities of agricultural enterprises in the grain market are grounded. Tools for reducing the transaction costs of doing business in the grain market have been identified. The organizational and production tools for increasing the efficiency of grain production in agricultural enterprises are substantiated. The strategies of effective functioning of agricultural enterprises in the grain market are determined. The concept of organic combination of the organizational and economic mechanism of effective functioning of agricultural enterprises in the grain market with the mechanism of managing the market behavior of the grain-producing enterprise based on the systematic implementation of marketing, commercial and industrial shifts using the appropriate organizational and managerial tools is substantiated. The methodological principles of management of adaptive behavior of agricultural enterprises in the grain market are determined taking into account the regularities of its functioning on the basis of forecasting of market conditions and ensuring the stabilization of the level of profitability of production and sale of grain through a combination of organizational and managerial measures for the establishment of stable and short-term competitive advantages and measures for correction of the price policies and volume management. Strategic management tools for the main activity of agricultural enterprises producing grain based on the use of means of influencing production, marketing and commercial activity, as well as provision, control and regulation of their synergistic interaction are developed. Organizational and managerial methods of taking into account the effects of market factors on the efficiency of agricultural enterprises-producers of grain, which allow taking into account the impact of the level of organization of product storage on maximizing sales prices and eliminating the risks of seasonal growth of supply and lower prices in the system of creating price competitive advantages with the prevalence of cost management tools are improved.

Keywords: mechanism, grain market, market behavior of the enterprise, efficiency, competition, development strategy.

Підписано до друку 19 березня 2018 р. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Обсяг: 1,8 ум.-друк. арк.; 1,8 обл.-вид.арк.
Наклад 100 прим. Замовлення № 335

Видавництво ТОВ «Щедра садиба плюс»
Свідоцтво суб'єкта виробничої справи:
серія. ДК № 4666 від 18.12.2013 р.
61052, Україна, м. Харків, вул. Ярославська, 11
(057) 754-49-42

Надруковано у ТОВ «Смугаста типографія»
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 28а.

«Zebrine printing office» Ltd